

Het 'graf der blanken'

Bij Mozambique denk je niet meteen aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Toch heeft de VOC kort na haar oprichting veel moeite gedaan om Ilha de Moçambique te veroveren op de Portugezen, dé handelsconcurrenten van de Republiek. **Ruud Paesie** vertelt wat de Compagnie hier zocht.

Op 18 december 1603 vertrokken twaalf zwaarbewapende schepen vanuit verschillende Nederlandse havens richting Azië. Een jaar eerder was de Verenigde Oost-Indische Compagnie opgericht. De missie van Steven van der Haghen, admiraal van deze eerste VOC-vloot, had zowel een militair als een commercieel karakter. Volgens zijn geheime instructies moest hij eerst het Portugese bolwerk op Ilha de Moçambique veroveren. Daarna moest hij verder naar het oosten doorzeilen, onderweg Portugezen aanvallen en handelsrelaties aanknopen met Aziatische koningen en opperhoofden. De keuze voor Ilha de Moçambique was niet toevallig. Na Goa aan de Indiase westkust behoorde het eiland tot de belangrijkste versterkte handelsknooppunten van waaruit de Portugezen het *Estado da India* bestierden, hun handelsimperium in Azië. De eerste Europeanen die Mozambique zagen, waren Vasco da Gama en zijn mannen, in 1498 bezig aan de eerste Europese expeditie naar India via Kaap de Goede Hoop. De Portugezen vestigden in de decennia hierna op dit bewoonde eiland in de grote Baai van Mossuril een verversingsstation voor hun schepen, noodzakelijk voor de lange reis naar Goa. Jan Huygen van Linschoten, die de weg effende voor de Nederlandse expe-

dities naar Azië, bezocht Ilha de Moçambique op 5 augustus 1583 en verbleef er enkele weken. In zijn beroemde reisboek *Itinerario* deed hij verslag. Hij was vooral onder de indruk van São Sebastião, het grote Portugese fort aan de noordoostzijde van het eiland, dat hij beschreef 'als een van die beste ende sterckste van bousel van gheheel Indien'. Ook berichtte hij uitvoerig over het fabelachtige rijk van Monomotapa in de binnenlanden op het vasteland, waar veel goud gevonden werd.

De VOC wil deze strategisch gelegen verversingspost

Het valt te begrijpen dat de verovering van São Sebastião voor de VOC-bewindhebbers hoge prioriteit had. Als dit fort in Nederlandse handen zou vallen, verloren de Portugezen de onmisbare schakel in hun Euro-Aziatische handelsnetwerk. Als deze levensader was doorgesneden, was het een kwestie van tijd voor hun machtige koloniale rijk in Azië ging wankelen. Tegelijkertijd had de VOC dan een strategisch gelegen verversingspost voor haar eigen schepen in handen. De aanval in 1603 mislukte echter jammerlijk. Wel wist Van der Haghen vijf Portugese schepen te veroveren. Nieuwe expedities volgden. In 1607 ankerde de VOC-vloot van admiraal Paulus van Caerden nabij het eiland en een grote strijdmacht

Kaart Zuidelijk Afrika (Ruud Paesie 2001)

van de ruim zeventig bemanningsleden wisten het vege lijf te redden. Een deel van de schipbreukelingen bouwde met wrakresten van de Stavenisse het scheepje Centaurus waarmee ze Kaap

Boven: Eiland van Mozambique, kaart door Petrus Kaerius, 1598. Onder: een Portugese fusta uit de Itinerario van Jan van Linschoten.

belegerde São Sebastião. De Portugezen hielden stand en door watergebrek en veel ziektegevallen was Van Caerden genoodzaakt om zich terug te trekken. Nadat zijn soldaten op de Comoren waren hersteld, zette hij een nieuwe aanval in, maar ook nu slaagde hij er niet in om de Portugezen tot overgave te dwingen.

Een jaar later volgde weer een belegering, ditmaal onder leiding van admiraal Pieter Willemsz Verhoeff. Ook hij beet zijn tanden stuk op het Portugese fort. Toen een jaar later het Twaalfjarig Bestand met Spanje en Portugal van kracht werd, verdwenen de aanvalsplannen voorlopig in een lade.

Na afloop van de wapenstilstand ondernam de Compagnie nog enkele pogingen. Zo vernietigde Jacob Dedel in 1622 twee Portugese kraken bij Mozambique, maar daar bleef het bij. De laatste serieuze poging om Ilha de Moçambique te veroveren vond in 1662 plaats, een expeditie van zeven zwaarbewapende schepen met ruim 1200 koppen onder leiding van Huijbert de Lairese. Zijn missie stond onder een slecht gesternte. Stormen veroorzaakten veel vertraging en de vloot viel uiteen. Uiteindelijk loste De Lairese geen enkel schot op het fort. Zeven jaar later sloten Nederland en Portugal een duurzaam vredesverdrag, waarin allerlei afspraken werden vastgelegd over de wederzijdse invloedssferen buiten Europa. Veroveringen waren niet met dit verdrag te rijmen. Mozambique bleef (tot 1974) in Portugese handen.

Zoeken naar het goudland

Een schipbreuk in 1686 bracht de verhalen over Monomotapa op het vasteland achter Ilha de Moçambique weer naar boven. Dat jaar strandde het Zeeuwse VOC-schip Stavenisse op de kust van Terra Natal, het huidige KwaZulu-Natal. Zestig

de Goede Hoop bereikten. De anderen probeerden door de onherbergzame binnenlanden de Kaapkolonie te vinden. Sommigen bezweken aan de ontberingen, vielen ten prooi aan wilde dieren of verloren hun leven tijdens overvallen van Afrikanen. De overigen overleefden door hulp van de Xhosa en konden in de daaropvolgende vier jaar worden gered dankzij drie expedities die vanuit Kaap de Goede Hoop waren georganiseerd. Deze overlevenden, slechts gekleed in 'beestevellen als de Hottentots' volgens de overlevering, berichtten over grote rijkdommen in Monomotapa, waar ook Van Linschoten al over schreef.

Tijdens de laatste expeditie met het galjoetschip Noord kreeg schipper Pieter Jansz Timmerman bovendien opdracht om land aan te kopen aan de Baai van Natal. De VOC kocht na onderhandelingen met de plaatselijke vorst 'het land van Terra Natal, tusschen Mosambique en de Kaap' voor 20.000 gulden. Het schip strandde echter begin 1690 op de terugweg en de bemanning vervolgde noodgedwongen te voet haar reis naar Kaap de Goede Hoop. Met het verlies van de Noord gingen ook de eigendomspapieren van het aangekochte land verloren en kon de Compagnie daar later geen aanspraak meer op maken. Maar de verhalen over Monomotapa bleven fascineren. Om toch te onderzoeken of er iets te verdienen viel, besloten de bewindhebbers van de VOC in 1719 noordelijk van de Baai van Natal een handelspost te vestigen, aan de monding van de Rio de la Goa. Twee jaar later vertrokken vanuit Kaap de Goede Hoop drie hoekerscheppen naar deze rivier met manschappen, proviand en bouw materiaal. Na aankomst bouwden zij aan de noordzijde van de baai, waar nu de hoofdstad Maputo ligt, hun handelsfactorij. Het fort kreeg later de naam Lijdzaamheid. Een profetische keuze: binnen enkele maanden stierf een groot deel van het garnizoen aan malaria en andere tropische ziekten en van rijkdommen was vooralsnog geen spoor.

Vier onbekende schepen in de baai

Het leed was nog niet geleden. In april 1722 verschenen vier schepen in de baai. Ze lieten de Engelse vlag waaien. Het vermoeden rees in fort Lijdzaamheid dat zij hulp en assistentie zochten. Toen de geschutpoorten werden geopend en er geschoten werd, bleek dat een misrekening. Het waren zeerovers, onder aanvoering van de beruchte piratenkapitein John Taylor. De mannen van de Compagnie verdedigden hun fort maar de overmacht was te groot en na een kort vuurgevecht gaf Jean Michel, de Franse gezagvoerder van Lijdzaamheid, zich over. Daarna plunderden de zeerovers de magazijnen, sloopten hout van de vesting en maakten de vaartuigen van het fort prijs. Een deel van het garnizoen wist onder

Inwoners Mozambique, uit *Les Forces de l'Europe, Asie, Afrique et Amerique* (1726, Rijksmuseum Amsterdam).
Daarnaast: Fort Lijdzaamheid, Nationaal Archief.

leiding van assistent Jan van de Capelle te vluchten en hield zich weken schuil bij de plaatselijke bevolking. Na ruim een maand voeren de zeerovers weer weg, met aan boord achttien personeelsleden van de Compagnie die zich bij hen hadden aangesloten.

Ruim vijftig mannen bleven ontredderd achter. Het ontbrak hen aan alles, zelfs vaartuigen, waardoor ze in Kaap de Goede Hoop onwetend bleven over wat er met fort Lijdzaamheid was gebeurd.

Twee rivaliserende kampen

Pas in mei 1723, een jaar na de overval, verscheen het bevoorradingschip Schoteroog met proviand en nieuwe manschappen. De kapitein trof een zeer wanordelijke situatie aan. De gezagsstructuur was verdwenen en het garnizoen was verdeeld in twee rivaliserende kampen: de mannen die bij Michel in het fort waren gebleven tegenover de mannen die met Van de Capelle waren gevlucht. Hoewel de Brede Raad op de Schoteroog Van de Capelle veroordeelde, werd hij later in Kaap de Goede Hoop gerehabiliteerd. Michel daarentegen werd lafhartigheid verweten en hij nam ontslag.

In de daaropvolgende jaren zond de Compagnie veel manschappen, geld en materieel naar Lijdzaamheid, maar de baten bleven uit. Goud werd ondanks verschillende expedities naar de binnenlanden niet gevonden. De enige inkomsten bestonden uit wat slagtanen, hoorns en tanden van olifanten, neushoorns en nijlpaarden, die voornamelijk tegen glaskralen werden geruild. Ook kwam de VOC zo aan 227

jonge slaven, veelal kinderen, en verscheepte hen naar Kaap de Goede Hoop. Vanwege de erbarmelijke omstandigheden deserterden zestien soldaten in 1727. Nog geen jaar later kon een grootschalige samenzwering tegen het plaatselijk gezag, waarbij ongeveer een derde van het garnizoen betrokken was, worden vrijdeld. Meer dan zestig muiters werden in de boeien geslagen, van wie er 39 ter dood werden veroordeeld. Ten einde raad besloten de VOC-bewindhebbers in 1729 de onfortuinlijke factorij te sluiten. Eind december 1730 vertrokken drie schepen met de manschappen, de nog bruikbare goederen en resterende handelswaar uit Rio de la Goa naar Kaap de Goede Hoop. Van de 620 personeelsleden die tussen 1721 en 1730 naar de baai waren gezonden, vond bijna 80% de dood. Dit Oost-Afrikaanse kustgebied mag met recht het 'graf der blanken' worden genoemd.

Ruud Paesie is maritiem historicus. Hij promoveerde in 2008 aan de Universiteit Leiden op een onderzoek naar de illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het handelsmonopolie van de WIC.

VERDER LEZEN

- ▶ **Gerrit Knaap e.a.**, *Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814*, Boom, 2015
- ▶ **Ruud Paesie**, *Het VOC-fluitschip Stavenisse en de ontdekking van Terra Natal*, De Bataafsche Leeuw, 2002